

היא החלה ללמוד עברית ברצינות בארץ-ישראל בגיל 19 ומעולם לא למדה באופן מסודר. לכן, שפתה לא היתה עשירה כלשונם של ביאליק או שלונסקי למשל. היא הצליחה במה שהם אולי נכשלו: במושבה רחובות, בשנתה הראשונה בארץ ביקרה רחל בקביעות בגן-הילדים ולמדה עברית יחד עם זאטוטי ראשית המאה. זאת היתה העברית המדוברת הראשונה של ילידי הארץ, בני השבעים כיום. היתה זו עברית היונית, רעננה, בלתי למדנית ובלתי מצטעצעת. זוהי גם הלשון של שירי רחל. וכעבור חמש עשרה שנים כשחברה את רוב שיריה בעלית גג קטנה ברחוב בוגרישוב בתל-אביב היא חיפשה את השלמות שבפשיטות. זה המירב שהיא יכלה להשיג וזה הרבה מאוד. תמיד היו מילון וספר תנ"ך מונחים לצדה ליד הכר. היא כתבה, לרוב, בשכיבה וניתן לומר שלמדה עברית תוך כדי כתיבה. פעם היא אמרה: „לא אוצר המלים חשוב, חשוב איך משתמשים במלים שברשותך. חשוב בים הרעיונות. אם יש תוכן, נמצאות המלים מאליהן“. לא הכל יסכימו לאני מאמין יצירת זה, אך את רחל, לפחות, הוא מאפיין.

רחל לא היתה „משוררת מקצועית“ במובן המקובל. היא ביקשה להיות עובדת אדמה ו„לנגן במעדר“ כדבריה. בגיל צעיר שאפה להיות ציירת והיו לה כשרונות לכך. לכן, אגב, שיריה צינניים כל כך. „בכתיבת שירים אני מוצאת נחמה פורתא“ אמרה. „זה מעין תחליף לחיי העבודה והעמל בכנרת“. את רוב שיריה כתבה בשש שנותיה האחרונות, שנות דעיכתה האיטית בגלל מחלתה וחוסר התנאים והטיפול המתאים. היו השירים כעין אוטוביוגרפיה של הגוטה למות ועורך חשי-בון נפשו, זכרונותיו, אהבותיו ואכזבותיו. יש בהם מה שלפעמים מכנים „אמת פיוטית“. בשירה האחרון, שנותר מילתם על שולחנה בסנטוריום בגדרה לאחר מותה היא כתבה, כי המתים „הם בלבד נותרו לי, רק בהם בלבד / לא ינעץ המות סכיני החרד“. החיים, העסקנים בתל-אביב ובירושלים המאהבים ו- המחזרים הישנים, כולם נטשו אותה למות לבדה.

ובמטמורפוזת של זעקות השבר למוסיקה ערבה ישנו הקהל הנהנה. הקהל הראשון של רחל היה קצת שונה מפלאריס מאגריגנטום ומבני דורו. בני דורה של רחל, אנשי העלייה השנייה והשלישית, חשו כלפיה רגשי אשם, מוסר כליות. חזיה היו טרגדיה כמעט קלא-סית: נערה יפה ואידאליסטית מבית עשיר ומכובד, הקריבה עצמה לבנין הארץ ובגיל שלושים מצאה עצמה חולה מאוד, עניה, מיוסרת ובודדה. ביום ג' 14 באפריל 1931 קיבלה ברכה חבס פתקה ממנה שבה ביקשה רחל נואשות לא להשאירה עוד בגדרה. ביום ד' כשהחלה הגסיסה היא הובלה בעגלה ל-תל-אביב. ב-5 אחרי הצהריים הוכנסה לחדר המיון של בית החולים „הדסה“ ברחוב בלפור. היא נשארה בודדה ללא קרוב ומודע, ללא חבריה וקוראיה שכבר אז היו רבים וגלהבים. המשמרות התחלפו, האחראית על משמרת הלילה לא ידעה, כי המשוררת רחל בין החיים. באחת משעות הלילה המאוחרות קרבה אחות אל מיטת החולה להזריק לה סם מרגיע. רחל אורה כוח וביקשה בלחש „לא צריך, אני רוצה להחיש“. בבוקר שוב התחלפו המשמרות. רחל נמצאה מתה.

ידידיה ואוהביה הרבים חשו, ובצדק, כי הוניחות. קודם כל היא התבקשה לעזוב את דגניה א' כשהתגלתה השחפת. היא נאלצה לעבוד במלאכות שונות עד שלא היתה מסוגלת יותר. המהפכה הקומוניסטית ברוסיה הורידה את משפחתה מנכסיה. אביה נפטר ואפוטרופאי סים למיניהם השתלטו על רכושו. ידידיה הי-קרובים כולמן שזר, ברל כצנלסון ומשה בליינסון, מראשי הישוב והציונות לא הטריחו עצי-מם לסייע לה באופן מעשי. בתמורה על ההזנה, בלא כוונה מודעת טיפחו מייסדי הישוב והחברה הישראלית ותרבותה את המיתוס של רחל. יחסו של דור המיסדים לרחל אינו מס-ביר את קסמם של שיריה כיום, אך הוא מס-ביר איך רחל, שרק מעטים הכירוה אישית בחייה הגיעה לאחר מותה למעלה של „משוררת תנועת העבודה“ ובהיסטוריה של הישוב והמדינה הדבר כמעט זהה למשוררת לאומית.

אורי מילשטיין סוד קסמם של שירי רחל ההיבט הביאוגרפי

לרבות הסופרים טולסטוי וקרולנגו ובעלת השכלה יהודית וכללית רחבה מאוד.

מאביה קיבלה רחל את עקשנותה, דבקוה במטרה ואופיה האידאליסטי. מאמה קיבלה את כשרונותיה המגוונים. מבית הוריה ספגה אהבה לתרבות ישראל ושאפה להשכלה כל-לית. סגולות אלה באות לידי ביטוי בשיריה ובלעדיהם אי-אפשר להבין איך „צריחות ש-צרחתי, נואשת, כואבת, / בשעות מצוקה ואכזר, / היו למחרות מלים מלבבת / לספר שירי הלבן“.

רחל לא היתה ציונית במובן המקובל ב-אותם ימים. היא לא עלתה ארצה משום מצוקות הגולה, לא היתה חברה בתנועת-נוער או במפלגה ציונית בחוץ לארץ. רחל ואחותה שושנה באו בשנת 1909 כתיירות, בתנאים נוחים למדי, בדרכן לאחת האוניברסיטאות באירופה המערבית. רחל ביקשה ללמוד אמנות וציור, שושנה — פילוסופיה. הן ראו, נפגעו והתאהבו בארץ-ישראל ובחברתה האידאליס-טית ונשארו בה. היתה זו ציונות של אהבה. רבים מן העולים החדשים, בכל גלי העלייה מאז ועד היום, מתאכזבים לאחר שנתקלים במציאות הקשה של הארץ; רחל התאהבה במציאות, שהיתה או באמת קשה מנשוא. ציוניותה גם אינה מובנת מאליה כציוניותה של ילידי הארץ. זהו סוג מיוחד, נדיר מאוד, שאינו ניזון מקנאות, מעסקנות, מבעלתנות, משדי-אם, — וזהו ציונות של אהבה והת-רפקות. מאז ועד היום מנסים רבים מאוד להידמות לה. רובם אינם מצליחים, ומשום כך, אולי, הם אוהבים את שיריה כביטוי אידאלי לציונות היפה, המושלמת בעיניהם.



ומעניין, ציוניותו של א.ד. גורדון היתה גם כן ציוניות של אהבה, ובין השניים, שארבעים שנה הבדילו ביניהם, נרקמו יחסי ידידות מופלאים, כמעט הייתי אומר: אהבה. לפחות הפרייה הדדית רוחנית היתה ביניהם. את שירה הראשון שהתפרסם בארץ, „הלך גפש“ הקדישה לגורדון וכששהתה בצרפת לצרכי לימודי חק-לאות, ערב מלחמת העולם הראשונה, הת-נהלה בין השניים הליפת מכתבים ערה. באחד מהם חבר לה גורדון שיר פרטי: „לכי בשבילך — / עלה תעלי. / איש אל יעצרך / אל יאמר: עלי. / והיה כעלותך / יאור לך היום — / והנה את איך / בודדה במרום“.

רחל למדה מעט עברית בבית הוריה ב-רוסיה. היתה זאת עברית של תפילות שאפילו את משמעות המלים לא תמיד הבינה.

„משורר“ כתב הפילוסוף הדגני סרן וקירקגור „הנו אדם חסר מנות שבלבו ענות כעוגן תקועה, אבל שפתו כך הן עשויות שאנחות ואנקות המתפרצות מהן, נשמעות כמוסיקה חבולה בקסם. גורלו דומה לגורל קורבנותיו חסרי המזל של הרודן פלאריס מאגריגנטום: כלואים היו בצינוק עשוי פלז ואת אט עונו כאש מתמדת. זעקותיהם לא הגיעו לאוזניו של הרודן ולא עוררו בו פלצות, וכשהן באו, נשמעו לו כמוסיקה עריבה. ובני-אדם מתגודדים מסביב למשורר ודוחקים בו: ולואי סבל ועינויים יהיו מנת חלקך, ושפתך תהיינה עשויות כמקודם. זעקות מיגעות אותנו, אבל המוסיקה, המוסיקה היא משהו נפלא. והביקורת קופצת בראש ומכריזה: זה עשוי להפליא, כמו שראוי, על פי עקרונות האס-טיקה, המשורר“.

יתכן שאין המשל של קרקגור מאפיין את כל המשוררים, לרחל הוא מתאים במידה ש-כמעט אין למעלה ממנה. היא בחרה להיות ארץ-ישראלית ב-1909 כדי „לנגן במעדר“, לשיר בימוש ביצות ובעבודת האדמה שדרשו מאמץ פיסי והקרבה רוחנית. והיא החלה ל-חבר שירים לאחר שנכנסה על כורחה לבית כלאה הפרטי למחלת השחפת שהיתה באותם ימים ללא מרפא. הוא סבלה והתענתה מייסורי המחלה, מעוני משפיל, מבידות, היא זעקה וצווחה בשיריה הענוגים שהקסימו את בני דורה ודורות של קוראי שירה ממחצית שנות העשרים ועד היום. רוב הקוראים התעלמו, כרודן פלאריס, מן המשוררת המעונה והתענגו על פריסבלה — על שיריה כאילו אמרו: נאמישי לסבול וחברי לנו שירים יפים כל כך.

קושיה היא מה היה ברחל שהפך את זע-קותיה למוסיקה ערבה. אנסה להשיב על שאלה זו ובעזרת מאפיינים מאישיותה ומהביאוגרפיה שלה. היא עצמה המליצה על דרך זו בכתיבה „רק על עצמי לספר ידעתי / צר עולמי בעולם נמולה“. תשובה זו היא חלקית בלבד ומשלימה את ניתוח השירים עצמם, מלאכה המפרנסת זה שנים את חוקרי הספרות „המקצועיים“.

וראשית ההיבט הענוג, משפחתי גניאולוגי: אביה איסר לייב בלובשטיין נחטף בגיל רך על ידי שליחי הצאר הרוסי ניקולאי הראשון, התחנך בבית אכרים פרובוסלבים, שרת עש-רים וחמש שנים בצבא הצאר ונלחם בכמה מלחמות. הוא היה אחד החטופים (קנטוניס-טים) הספורים ששמר משך כל השנים האלה על זהותו היהודית ומשהשתחרר חזר לאורח חיים יהודי מסורתי. ואגב, אביו של יוסף טרומפלדור היה גם כן קנטוניסט שחזר ל-יהדות. עם כל השוני בין יוסף הגלילי שפאר את שם הארץ „בעלילות גבורה/כשיל קרי-בות“ ורחל המשוררת ש„רק שפיל כבשו רגלי/על פני שדות“ יש הקבלה מפתיעה בי-אופים, בגורלם, ובמיתוס שנוקם סביבם לאחר מותם.

אביה של רחל עסק במסחר פרוות דובים בסיביר והתעשר מאוד. בסוף-ימיו בהיותו בגיל 80 עלה ארצה והתיישב בתל-אביב, יצא ברגל עם מגורשי המלחמה לפתח-תקוה, הח-זיק מעמד יותר מאחרים ובהיותו בן 90 הניח יום אחד את ראשו על השולחן והחזיר את נשמתו לבוראו.

מצד אמה, היתה רחל בת של אחת המש-פחות המיוחסות שבהיות רוסיה. סבה היה הרב מגדלשטם, מן המפורסמים ברבני רוסיה. דודה פרופ' מכס מגדלשטם ניהל בית-חולים למחלות עיניים בקייב, היה מייסדי ההסתדרות הציונית, ידיו האישי של הרצל ונשיא ה-קונגרס הציוני החמישי. האם סוניה היתה מיוסרת עם גדולי אנשי הרוח של רוסיה,